

мистецтва в сучасній культурі, що відрізняються різними способами його «включення» в реальне життя; 3) «вторинні» форми побутування цього типу мистецтва є самоцінними і плідно синтезуються зі стилевими здобутками сучасного професійного мистецтва.

Список літератури

1. Народная культура в современных условиях : учеб. пособ. / М-во культуры РФ. Рос. ин-т культурологии ; отв. ред. Н. Г. Михайлова. — М. : РИК, 2000. — 219 с.
2. Красіков М. Філософія буття слобожанського селянина / М. Красіков // Дух і Літера. — 1999. — № 5-6. — С. 428-442.
3. Козлова Н. Безвкусица масс и вкус интеллектуалов / Н. Козлова // Общественные науки и современность. — 1994. — № 3. — С. 144.
4. Михайлова Н. Г. Ориентация на традиционную культуру в современном народном творчестве / Н. Г. Михайлова // Ориентиры культурной политики : информ. вып. № 10. — М. : РИК, 1997. — С. 88-90; Некрасова М. А. Народное искусство как часть культуры / М. А. Некрасова. — М. : Искусство, 1983. — 111с.
5. Путилов Б. Н. Фольклор и народная культура / Б. Н. Путилов. — СПб. : Изд. СПбГУ, 1994. — С. 11.
6. Там само. — С. 70.
7. Чистов К. В. Традиционные и «вторичные» формы культуры / К. В. Чистов // Чистов К.В. Фольклор. Текст. Традиция. — М. : ОГИ, 2005. — С. 131.

Надійшла до редколегії 05.12.2009 р.

УДК 930.8(075.8)

П. Е. ГЕРЧАНІВСЬКА

ФУНКЦІОНУВАННЯ НАРОДНОЇ КУЛЬТУРИ В СОЦІУМІ

Аналізуються імманентний зміст народної культури та її детермінанти: соціальний носій (колективний й індивідуальний), механізми соціокультурної регуляції соціуму. Визначено взаємозв'язок елементів триади народна-етнічна-традиційна культура.

Ключові слова: народна культура, етнічна культура, традиційна культура, суб'єкт народної культури.

Анализируются имманентное содержание народной культуры и ее детерминанты: социальный носитель (коллективный и индивидуальный), механизмы социокультурной регуляции социума. Определена взаимосвязь элементов триады народная-этническая-национальная культура.

Ключевые слова: народная культура, этническая культура, традиционная культура, субъект народной культуры.

The object of the research is the complex analysis of the immanent meaning of the folk culture and its determinants (the collective and individual social bearer and the mechanisms of the social and cultural

Key words: *the folk culture, the ethnic culture, the traditional culture, the subject of the folk culture.*

Актуальність. Проблема, що досліджується, полягає в подоланні соціокультурної ентропії в сучасному українському суспільстві. З народною культурою пов'язане уявлення про спадкоємність досвіду, накопиченого поколіннями, в ній вбачається потенціал для досягнення взаєморозуміння людей з різним світоглядом, самосвідомістю та ціннісними перевагами.

Комплекс досліджень української народної культури потребує, перш за все, інтерпретації з культурологічної позиції ключового для концепту терміна «народна культура», що нині переживає період конституалізації. Ця ситуація є наслідком того, що впродовж тривалого часу дослідники вивчали окремі аспекти народної культури, не беручи до уваги інтегральне розуміння цього явища, підмінюючи іноді його іншими культурними феноменами. Так, у науковій літературі народна культура часто ототожнюється з етнічною [14] або традиційною культурою [9].

У цьому простежується певна невизначеність взаємозв'язку елементів тріади народна–етнічна–традиційна культура, що перешкоджає проблемному діалогу і формуванню загальної концепції народної культури. Тому, на наш погляд, доцільно проаналізувати зміст цих елементів. З одного боку, він залежить від базових понять «народ», «етнос», «традиційне суспільство», що активно варіюють унаслідок плюралізму ідеологічних орієнтацій, іманентно-національних традицій, обраного дослідником підходу, з іншого — від тлумачення не менш мінливого терміна «культура».

Отже, метою дослідження є комплексний аналіз іманентного змісту народної культури і її детермінантів: соціального носія народної культури — суб'єкта, який продукує, зберігає, ретранслює і одночасно є її споживачем (соціальне середовище, група, індивід); механізмів соціокультурної регуляції життя в народному середовищі. Для вирішення проблеми застосуємо соціокультурологічний підхід, що ґрунтується на цілісному дослідженні народної культури (як об'єкта), суб'єкта (носія народної культури), а також соціуму, в якому вони функціонують, у соціально-історичній системі координат.

Визначимо, перш за все, ключовий для концепту термін «народ», що утворює ядро вищевказаного термінологічного спектра. Уперше цей термін (нім. — Volk) введено до наукового обігу німецьким філософом І. Гердером, він тлумачився як спільність людей, у якій єдина мова й історичні традиції формують розумові

процеси її членів і є основними ресурсами їхнього розвитку [4]. В іншій версії термін має етнічний зміст — народ ототожнюється з етносом (від гр. *thnos* — «народ») [2, с. 803]. Однак спроба наповнити поняття «етнічна культура» конкретним культурологічним змістом виявила всю складність проблеми: по-перше, понині поняття «етнос» не набуло однозначної теоретичної інтерпретації; по-друге, незрозуміло, яка сукупність ознак є необхідною і достатньою для характеристики етнічної культури.

До 90-х рр. ХХ ст. в інтерпретації поняття «етнос» домінував так званий примордіальний підхід, що ґрунтується на етногенезі як об'єктивній основі етнічної різноманітності в соціокультурному житті. Прихильник цього напряму російський етнолог Ю. Бромлей визначав етнос як соціально організовану, стійку людську спільність, що історично склалася на конкретній території, говорить однією мовою і має відносно стабільні особливості культури, психічний склад членів, які усвідомлюють свою соціокультурну єдність [3].

На сучасному етапі погляди прихильників примордіального підходу щодо інтерпретації цього поняття розділились. Одні надають перевагу двом основним факторам — спільній території походження етнічної групи і самоідентифікації її членів як носіїв спільної культури [7]; інші — акцентують увагу на ознаках етноутворення (територія, ендогамія) і етнодиференціації (мова, культура, самосвідомість) [14, с. 151].

Особливу позицію в теоретичному осмисленні поняття «етнос» мав російський учений Л. Гумільов, який вважав домінуючими у визначенні цього поняття психологічні характеристики — самосвідомість (ідентичність) і стереотипи поведінки людей [5]. Слід відзначити також ще один підхід — конструктивістський, що утвердився в сучасній світовій етнології як реакція на процеси національно-культурного відродження та зародження етнічного сепаратизму. Його прихильники розвивають ідею щодо етногенезу як процесу спрямованого соціально-політичного конструювання суспільства, заперечуючи природність, генетичну закодованість етнічних ознак [13].

Стислий огляд теоретичних інтерпретацій поняття «етнос» розкриває радикальні відмінності між ними, одночасно виявляє дещо спільне, властиве всім концепціям — визнання культурної ідентичності як головної з характеристик етносу. Ця властивість зумовлена існуванням певних алгоритмів соціокультурної регуляції, що забезпечують виживання і відтворення спільності. На різних етапах еволюції етносу домінують різні види соціокультурної регуляції. Так, на первісній стадії переважають, в основному, конвенціональні — як комплекс традицій, звичаїв з достатньо жорсткими ритуальними настановами.

Для розуміння природи етнічної культури важливо визначити основні її інваріанти. Ю. Бромлей і Л. Гумільов, незважаючи на різні підходи до трактування етносу, акцентують увагу на самоідентифікації індивідів з соціумом як головному інваріанті етнічної культури. Однак цей параметр, на наш погляд, не розкриває повною мірою іманентної природи етнічної культури, що детермінована міфологічним світоглядом людини.

Міфологічний світогляд — рання система поглядів на світ і місце людини в ньому. Його передумовою була своєрідна логіка: по-перше, первісна людина ще не виділяла себе з оточуючого середовища — природного і соціального; по-друге, дифузність, нерозчленованість первісного мислення, що не відокремлювалося від емоційної й афектно-моторної сфер; по-третє, наївне олюднення оточуючого природного середовища і, як результат, загальна персоніфікація в міфах і широке метафоричне зіставлення природних і культурних (зокрема соціальних) об'єктів; по-четверте, заміна причинно-наслідкових зв'язків прецедентом — походження видається за його сутність.

У міфологічному світогляді відбився колективний досвід багатьох поколінь, що був сфокусований у традиціях — відносно стійкому соціокультурному явищі, що об'єктивно сформувалося в усіх сферах життя етносу і передавалося з покоління в покоління. Дифузне первісне мислення виявилось в культурі етносу як синкретизм міфу, обряду, ритуалу і мистецтва, в яких відбилась система цінностей, прийнятих у суспільстві, а також певні норми поведінки людей. Їх взаємодію не можна розуміти як простий конгломерат культурних явищ, оскільки вони являють собою нерозривну єдність — світоглядну, функціональну, структурну, художню, естетичну.

Нездатність провести межу між природним і надприродним, байдужість до протиріччя, слабкий розвиток абстрактних понять, чуттєво-конкретний характер, метафоричність, емоційність та інші особливості первісного мислення перетворюють культуру етнічної спільноти у своєрідну символічну систему, в термінах якої сприймається і описується весь світ. Саме міфологічний світогляд зумовив специфіку етнічної культури.

Отже, в процесі життєдіяльності суспільство відтворювало власні способи та правила колективної взаємодії і взаєморозуміння, що ініціювались інтересами й потребами членів спільноти та спрямовувалися на їх задоволення. З набуттям практичного досвіду під впливом специфічних умов життя та історичної долі в межах цієї спільноти створювалась власна система «соціальних конвенцій» колективного співіснування — етнічна культура.

Етнічна культура являє собою автохтонну організацію духовної, соціальної та матеріальної життєдіяльності і світосприйняття,

що притаманні певному етносу. Її основними інваріантами є традиційність, соборність, синкретичність і символічність. Головне функціональне завдання етнічної культури — підтримання певного рівня соціальної консолідації етнічної спільності. Залежно від рівня соціокультурного розвитку соціуму, його соціально-функціонального стратифікування складаються різні композиції конвенціональних та інституційних механізмів упорядкування форм життєдіяльності етносу.

У результаті етногенезу свідомість людини трансформується, замість дифузного формується диференційоване мислення, людина починає виокремлювати себе із природного і соціального середовища, цей процес збігається з початком стратифікації соціуму. За Р. Редфілдом, у результаті соціальної диференціації етносу, виникла дихотомія «народного» (селянського) і «міського», урбанізованого суспільства («folk society — urban society») [15]. Перший тип Р. Редфілд характеризує як людську спільність з соціальною нерозчленованістю і одностайністю фольклорної культури, ізольованістю від зовнішнього світу і самодостатністю, з традиціями, що зумовлюють панування колективістських соціальних уявлень, орієнтованих на суворе дотримання певних норм поведінки. На відміну від нього, в урбанізованому суспільстві виникають нові принципи соціокультурної регуляції, що ґрунтуються переважно на функціонуванні інституціональних засобів забезпечення інтеграції і консолідації людей.

На перший погляд, основою цього диференціювання є різне ставлення до традицій, але, на нашу думку, ключовим моментом є механізм регулювання соціокультурних процесів і передавання суб'єкту досвіду спільноти. У міському середовищі формується тип соціокультурної регуляції, що містить у собі інституційну компоненту, яка регулює, перш за все, ідеологічну складову суспільного життя, майново-правові і станові відносини, в той час як у народному регулятором життя залишаються культурні традиції, що історично склалися у сфері соціокультурного буття етносу і передаються від покоління до покоління. Отже, соціокультурна регуляція, яка існувала в первісному суспільстві, не зникла, а локалізувалася в селянському середовищі.

У результаті диференційних процесів на ґрунті етнічних традицій формується народна субкультура, що протистоїть спочатку церковно-книжковій культурі, а потім — світській. Саме з формуванням класів поняття «народна культура» набуває своєї семантики як культура страти, соціокультурна регуляція в якій здійснюється через конвенціональні механізми. Це стоїть не тільки матеріально-виробничої практики, але й будь-якої форми діяльності (соціальної, комунікативної, художньої, релігійної), що здійснюється колективно або індивідуально.

Суспільство доіндустріального періоду часто називають традиційним [7], а його культуру — традиційною. Отже, під поняттям «традиційна культура» розуміється народний пласт культури суспільства доіндустріального періоду. На цьому історичному етапі суб'єктом, який виконує функції її творця, носія, охоронця, кінцевого адресата народної культури, стає селянство, а також нижчі верстви суспільства — міщанство, нижче духовництво, котрі ще не втратили зв'язку із селянським укладом життя і побуту.

Перехід до індустріалізації характеризується поступовим розширенням зони інституціональної соціокультурної регуляції суспільства. Основними організаційними і культурними структурами суспільства стають національна державність і спеціалізовані соціально-функціональні страти, а головним регулятором — соціально-економічні інтереси. Інституціоналізація торкнулась і сфери народної культури, звужуючи її соціальну базу. Її осередком є, в основному, селянські громади.

Процес розкладу традиційного укладу життя одночасно супроводжується пробудженням інтересу до народної культури як художньої спадщини українського народу. У другій половині XIX ст. інтегральне поняття «суб'єкт народної культури» ускладнюється: роль охоронців і спостерігачів народної культури починають виконувати також представники інших соціальних верств — етнографи, колекціонери, художники, композитори.

Зовсім інша картина складається в часи радянської влади. Суспільство стає все нівельованішим, гомогеннішим, виникає новий термін — «радянський народ», що трактується як соціально-історична спільність людей, об'єднаних за ідеологічним принципом. У такому разі поняття народ як суб'єкт народної культури, по-суті, втрачає свою визначеність. Безумовно, і в радянські часи регіонально-етнічні культурні традиції зберігалися в окремих локальних сферах як генетичний код, але народна культура поставала радше як андеґраунд, що протистояв фундаментальним принципам соціалістичного реалізму.

У сучасному суспільстві, яке прямує до глобалізації, форми соціальної організації еволюціонують до транснаціональних політико-економічних об'єднань, а провідна регулятивна функція переходить до різноманітних видів інформаційної діяльності, що формує новий тип культури — масовий. У цих умовах на пострадянському просторі (як альтернатива) актуалізується рух до культурних традицій минулого. Елементи народної культури набувають «другого дихання» в новому культурному контексті, проникаючи в різні сфери сучасного життя, змінюються характер і склад носіїв народної культури.

На основі результатів проведеного аналізу можна дійти таких висновків: народна культура сформувалася в надрах селян-

ського середовища на ґрунті етнічної культури в період стратифікації суспільства; поняття «народна культура» і «традиційна культура» можна вважати тотожними лише в доіндустріальний період розвитку суспільства, підміна одного терміна іншим легітимна лише в межах цієї історичної епохи; динаміка народної культури — це двоєдиний процес трансформації об'єкта (народної культури) і суб'єкта (колективного, індивідуального), внаслідок історичних змін соціокультурних парадигм.

У сучасній культурології межі народної культури понині не чітко визначені, з одного боку, через плюралізм у трактуванні самого терміна «культура», що детерміноване мінливістю культурної парадигми, з іншого боку — через складність виокремлення у сфері культури цього особливого, реально існуючого, комплексу явищ з іманентними властивостями. Так, упродовж тривалого часу предметна сфера дослідження народної культури обмежувалась, в основному, фольклором [12].

Відповідно до сучасної культурологічної парадигми, народну культуру можна тлумачити як «сукупність штучних порядків і об'єктів, створених людьми як додаток до природних, заучених форм людської поведінки і діяльності, знань, образів самопізнання і символічних позначень оточуючого світу» [9, с. 336]. Особливості, специфічності їй надають: інваріанти (традиційність, соборність, синкретичність і символічність), що створюють її ядро; механізми соціокультурної регуляції і ретрансляції досвіду, які ґрунтуються на традиціях, що передаються від покоління до покоління в процесі комунікації членів спільноти; соціальне середовище (сільські громади), що її продукує і завдяки якій саме історично відтворюється. Таке уявлення про народну культуру, на нашу думку, є концептуальним, тому візьмемо його за теоретико-методологічну основу нашого дослідження.

Розвиваючи уявлення про народну культуру, розглянемо її з позицій різних сучасних теоретичних концепцій. Кожна з них ґрунтується на своїх способах ідеалізації, що детерміновані методичними можливостями й обмеженнями конкретного підходу. Згідно з функціоналізмом [10], народна культура являє собою відокремлену одиницю соціокультурної системи з власною структурою, комплексом цінностей, правил і норм, певним обсягом матеріальних благ, засобів, знарядь, необхідних для її функціонування, формами діяльності людей у межах структури.

У такому ракурсі соціальні функції народної культури пов'язані з вирішенням завдань інтеграції та консолідації конкретної людської спільноти, з метою задоволення індивідуальних і групових потреб та інтересів, нормування і регуляції її життєдіяльності, підтримання механізмів її репродукування, як соціальної цілісності, через ретрансляцію соціального досвіду від покоління до по-

коління, утіленого в культурних формах і традиціях. Формування і функціонування цього феномену пов'язані з усвідомленням його членів належності до певного соціуму, що виявляється в їх самоідентифікації з ним, а також у стереотипах соціальної поведінки, уявленнях, виборі культурних еталонів і соціальних норм.

Розуміння народної культури набуває іншої спрямованості при аксіологічному підході. У його основі — парадигма: культура є «скупністю всіх цінностей, які створені людством» [9, с. 18]. Згідно з аксіологічним підходом, народна культура — цілісна система, що має іманентний ціннісний вимір, зумовлений домінантами світогляду і ментальності спільноти. З часом її функціонально-змістове наповнення змінюється, але основні цінності, ідеали, норми, що детермінують ментальність народу і зміцнюють єдність його культурних традицій, залишаються інваріантними.

Певну значимість для розуміння сутності народної культури має також концепція М. Бахтіна щодо діалогічності народної і професійної культур [1], яка дозволяє розглянути її як динамічну систему, що розвивається не лише під впливом іманентних детермінантів, але й унаслідок взаємодії з іншими культурами, акумулюючи їх досягнення. Ідею діалогічності двох культур — народної і елітарної — продовжує розвивати А. Гуревич, розглядаючи кожен з субкультур «не в її напруженій замкнутості, а саме в напруженому переплетінні їх між собою» [6, с. 343] і з соціальною сферою. Наведені концепції розкривають різні аспекти народної культури, однак є дещо спільне — розуміння народної культури як феномену, що функціонує в певному соціумі, забезпечуючи його життєздатність.

Народна культура визначає і нормує різноманітні аспекти життєдіяльності спільноти: систему соціальних цілей, цінностей, правил, звичаїв, обрядів, соціальних стандартів, технологій соціалізації особистості і відтворення спільноти як стійкої функціональної цілісності. Вона регламентує віру, уклад життя, форми господарської діяльності, тип родини, виховання дітей, житло, одяг, харчування, знання, мову, мораль, відносини з природою і світом.

Значне місце в ній відводиться художній культурі як одній зі спеціалізованих сфер, що функціонально вирішує завдання чуттєвого відображення буття в художніх образах, а також різних аспектів забезпечення цієї діяльності. Її змістовим ядром є народне мистецтво (архітектура, скульптура, живопис, декоративне мистецтво, музика, танець та ін.), що являє собою один з найважливіших механізмів пізнання людини й навколишнього світу, акумуляції цього знання і соціального досвіду людей (перш за все, морального аспекту їх взаємодії), породження та селекції специфічних ціннісних настанов індивідуального і колективного буття

та актуалізації цих цінностей через опредмечування їх у художніх образах.

Отже, народна культура належить до тих феноменів, що не піддаються однозначній дефініції, оскільки містить цілий спектр соціокультурних явищ. Результати дослідження дозволяють дійти висновку, що народну культуру слід розглядати як субкультуру, яка сформувалася в надрах селянського середовища в період стратифікації суспільства на ґрунті етнічної культури й успадкувала її зміст, основні ознаки, інваріанти (традиційність, соборність, синкретичність, символічність), конвенціональні механізми соціокультурної регуляції і ретрансляції досвіду соціуму, що детермінувало її особливості.

Динаміка народної культури — це двоєдиний процес трансформації об'єкта (народної культури) і суб'єкта (носія народної культури), внаслідок історичних змін соціокультурних парадигм. Незважаючи на значну спадкоємну стійкість, домінуюче інваріантне етнічне начало, вона здатна до створення нових варіантів форм і способів колективної життєдіяльності людей у мінливих умовах буття. В її структуру входять не лише традиційні, реліктові, але й сучасні форми людської діяльності і поведінки, які детерміновані змінами світогляду людини.

Перспектива подальшого дослідження. Розглядаючи народну культуру в цьому ракурсі важливо з'ясувати деякі питання, зокрема: які найоптимальніші засоби її функціонування в умовах глобалізації; як поєднати традиційні цінності з мінливою кон'юнктурою сьогодення, які можливі форми її співіснування з масовою та іншими субкультурами; що містить інтегроване поняття «суб'єкт української народної культури».

Список літератури

1. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества / М. М. Бахтин. — [3-е изд.]. — М. : Директмедиа Паблишинг, 2007. — 445 с.
2. Большой энциклопедический иллюстрированный словарь / [Богатыренко В. В., Завязкина Т. И., Меженко Ю. С. и др.]. — Донецк : ООО ПКФ «БАО», 2008. — 816 с.
3. Бромлей Ю. В. Очерки теории этноса / Ю. В. Бромлей. — М. : Наука, 1983. — 410 с.
4. Гердер И. Г. Идеи к философии истории человечества: в 4 ч. / И. Г. Гердер ; [пер. с нем. А. В. Михайлова]. — М. : Наука, 1977. — 703 с. ; Ч. 2., 1977. — С. 140–289.
5. Гумилев Л. Н. Этносфера: История людей и история природы / Лев Николаевич Гумилев. — М. : АСТ, 2008. — 575 с.
6. Гуревич А. Я. Проблемы средневековой народной культуры / А. Я. Гуревич. — М. : Искусство, 1981. — 359 с.
7. Етнічний довідник: поняття та терміни [Електронний ресурс] / [Л. Аза, Е. Афонін, Л. Васильєва та ін.]. — Режим доступу: <http://etno.onestop.net>

8. Захаров А. В. Традиционная культура в современном обществе / А. В. Захаров // Социологические исследования. — 2004. — № 7. — С. 105–115.
9. Культурология. XX век. Энциклопедия : в 2 т. / [гл. ред. С.Я. Левит]. — СПб. : ООО «Алетейя», 1998. — Т.1., 1998. — 447 с.
10. Малиновский Б. Функциональный анализ / Бронислав Малиновский // Антология исследований культуры. Интерпретации культуры / [отв. ред. Л.А. Мостова]. — М. ; СПб., 2006. — С. 681–702.
11. Пономарьов А. П. Етнічність та етнічна історія України / Анатолій Петрович Пономарьов. — К. : Либідь, 1996. — 272 с.
12. Путилов Б. Н. Фольклор и народная культура / Б. Н. Путилов. — СПб. : Наука, 1994. — 236 с.
13. Тишков В. А. Очерки теории и политики этничности в России / В. А. Тишков. — М. : Русский мир, 1997. — 532 с.
14. Этнические и этносоциальные категории: Свод этнографических понятий и терминов / [отв. ред. В. И. Козлов]. — М. : ИЭА РАН, 1995. — Вып. 6. — 216 с.
15. Redfield R. Peasant Society and culture. An Anthropological Approach to Civilization / Robert Redfield. — Chicago : The University of Chicago Press, 1956. — 161 p.

Надійшла до редколегії 04.12.2009 р.

УДК 738.1.071.1 ТРИПІЛЬСЬКА

О. В. ШКОЛЬНА

ТВОРЧИСТЬ ОПШНЯНКИ ЄЛИЗАВЕТИ ТРИПІЛЬСЬКОЇ В КОНТЕКСТІ СТИЛЬОВИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ ПЕРШОЇ ТРЕТИНИ ХХ СТ.

Розглядається творчість спадкоємниці зінківського маєтку Єлизавети Трипільської, котра виробила свою власну стилістику авторської скульптури та промислової кераміки.

Ключові слова: Єлизавета Трипільська, Опішне, порцелянова фігурка, Ар Деко.

Рассматривается творчество наследницы зеньковского имени Елизаветы Трипольской, которая выработала свою собственную стилетику авторской скульптуры и промышленной керамики.

Ключевые слова: Елизавета Трипольская, Опошня, фарфоровая фигурка, Ар Деко.

Creativity of Elizaveta Tripolskaja's, of the successor of Zinkiv's, manors which has developed own stylistics of an author's sculpture and industrial ceramics.

Key words: Elizaveta Tripolskaja, Opishne, a porcelain sculpture, Art Deko.